

ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΓΕΛΙΑΝΙΣΜΟΥ

Γεωργίας Αποστολοπούλου, *Ο έγγελιανός φιλόσοφος Ιωάννης Μενάγιας: Είσαγωγή — Κείμενα — Μαρτυρίες. Έπιστημονική Έπετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Δωδώνη: Παράρτημα αρ. 38, Ιωάννινα 1988, σελ. 128.*

Η συστηματική διερεύνηση των απαρχών του ελληνικού εγγελιανισμού αποτελεί εδώ και πολλές δεκαετίες — και όφειλε, αναντίρρητα, να έχει ήδη αποτελέσει σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό — διαρκές και επίμονο έργο των μελετητών της νεοελληνικής φιλοσοφίας. Κι αυτό για δύο βασικά λόγους: πρώτα, γιατί ο εγγελιανισμός, που από τα πολιτιστικά κέντρα της Ευρώπης έφτασε και στην Ελλάδα, ήταν ένα ισχυρό ιδεολογικό ρεύμα του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα, που εξαιτίας της έντονης ιστορικής προοπτικής του επηρέασε και καθόρισε όχι μόνο την παιδεία αλλά και την κοινωνικοπολιτική εξέλιξη των χωρών στις οποίες διαδόθηκε· κι ύστερα, γιατί οι απαρχές της εγγελιανής σκέψης στην Ελλάδα, η διαλεύκανση των οποίων θα μπορούσε κατά συνέπεια να φωτίσει ορισμένες πτυχές τόσο της πνευματικής όσο και της πολιτικής δραστηριότητας του νέου Ελληνισμού, παραμένουν κατά τό μάλλον ή ήττον ασαφείς — σχεδόν σκοτεινές —, αφού ο Ιωάννης Μενάγιας, που θεωρείται ως ο κύριος εισηγητής της εγγελιανής σκέψης στην Ελλάδα, — περισσότερο και από τον Φραγκίσκο Πυλαρινό, του οποίου άλλωστε δεν υπάρχει γραπτό έργο, και από τον Θεόδωρο Καρούσο ή τον Παύλο Γρατσιάτο, οι οποίοι, παρά το σημαντικό γραπτό έργο που παρουσίασαν, υπήρξαν σε μεγάλο βαθμό μαθητές του Μενάγια — δε φαίνεται να έγραψε κάποιο φιλοσοφικό έργο εκτός από την αδημοσίευτη ως τώρα διδακτορική του διατριβή. Περιοριζόμενος στην προφορική έκθεση της φιλοσοφίας του δεν άφησε ρητές μαρτυρίες ούτε για το βαθμό στον οποίο ο ίδιος κατόρθωσε να διαμορφώσει μια δική του φιλοσοφία, ούτε και για την κατεύθυνση και, τελικά, για τη γνησιότητα του εγγελιανισμού τον οποίο επεδίωκε να εκπροσωπεί, να διδάσκει και να διαδίδει σ' έναν ευρύ κύκλο σπουδαστών και διανοητών της εποχής του στην Κεφαλλονιά. Την όσο το δυνατόν πληρέστερη διακρίβωση και ανάδειξη αφενός του εγγελιανισμού και αφετέρου της προσωπικής φιλοσοφίας του Μενάγια καθώς και τη σύνδεσή τους με την επτανησιακή πολιτική και πολιτιστική ζωή του 19ου αιώνα θέτει ως στόχο της και επιτυγχάνει η κυρία Γεωργία Αποστολοπούλου με την εργασία της *Ο έγγελιανός φιλόσοφος Ιωάννης Μενάγιας*, στην οποία παρακολουθεί βήμα προς βήμα την πνευματική πορεία και σκιαγραφεί με αδρές γραμμές την προσωπογραφία του Κεφαλλονίτη φιλοσόφου. Έτσι, καθώς θα διαπιστώσουμε αναλυτικότερα και στη συνέχεια, κατορθώνει να μετατάξει το Μενάγια από το θρύλο, στον οποίο, όπως η ίδια τονίζει (σ.21), ανήκε αυτός μέχρι τώρα, στην ιστορία της νεοελληνικής σκέψης και του εγγελιανισμού, δημιουργώντας ταυτόχρονα μιαν αφετηρία καίριας επιστημονικής αλλά και εθνικής σημασίας για την ενδελεχή έρευνα της παρουσίας του Hegel στην Ελλάδα.

Για την επίτευξη μιας τέτοιας αναμφισβήτητα φιλόδοξης στοχοθεσίας η κυρία Αποστολοπούλου — αναπόφευκτα, θα λέγαμε, εφόσον στο χώρο της νεοελληνικής φιλοσοφίας απουσιάζουν ανάλογες εργασίες — προσδίδει στην έρευνά της (που γι αυτό ακριβώς υπήρξε επίμοχθη και μακροχρόνια) χαρακτήρα «θετικιστικό», στηριζόμενη στην αξιοποίηση όλων των δυνατών κειμένων και μαρτυριών που αφορούν τη ζωή, την πνευματική παρουσία και τη φιλοσοφία του Μενάγια. Συγκεκριμένα, η συγγραφέας αξιοποιεί (και εκδίδει για πρώτη φορά ή επαναδημοσιεύει) κείμενα, όπως το σύντομο βιογραφικό σημείωμα που υπέβαλε ο Μενάγιας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Λειψίας τον Οκτώβριο του 1832 για να ανακηρυχθεί διδάκτωρ της φιλοσοφίας και, βέβαια, τη διδακτορική του διατριβή, στην οποία αυτός επιχειρούσε να ερμηνεύσει

ορισμένα σημεία από τη φιλοσοφία του Descartes, καθώς επίσης και τις ακόλουθες μαρτυρίες: το παραπεμπτικό έγγραφο του Procancellarius της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Λειψίας A. Weitermann της 7. Οκτωβρίου 1838, το παραπεμπτικό έγγραφο του ιδίου της 11. Οκτωβρίου 1838, τις εισηγητικές εκθέσεις των δύο καθηγητών του Μενάγια G. Hartenstein και M.W. Drobisch και ένα σύντομο σημείωμα στο οποίο καθηγητές της Σχολής δηλώνουν ότι αποδέχονται τη διδακτορική διατριβή του και ότι συμφωνούν με την ανακήρυξή του σε διδάκτορα της φιλοσοφίας. Επιπλέον, η συγγραφέας αξιοποιεί και επαναδημοσιεύει τις γνωστές μαρτυρίες για το Μενάγια και το έργο του που είχαν δημοσιευθεί παλαιότερα και που είναι: απόσπασμα από τη νεκρολογία του Π. Γρατσιαίου για τον Θ. Καρούσο το οποίο αναφέρεται περιληπτικά στις βασικότερες φιλοσοφικές αντιλήψεις του Μενάγια, το άρθρο - βιογραφικό λήμμα του Η. Τσιτσέλη για το Μενάγια το οποίο περιέχεται στα *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα*, απόσπασμα από τη μελέτη του Α. Mousson, *Ein Besuch Auf Corfu und Cefalonien im September 1858*, το οποίο αναφέρεται στην επίσκεψη του Mousson στον Μενάγια και στη συζήτηση που είχαν οι δύο τους για τη φιλοσοφία του Hegel, απόσπασμα από την εργασία του Γ. Γρατσιαίου, *Ἐγελιανοί ἐν Ἑλλάδι*, στο οποίο περιγράφεται με συντομία η προσωπικότητα και η φιλοσοφία του Μενάγια, απόσπασμα από το έργο του Κ. Λογοθέτου, *Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγέλου καί ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἐπὶ τὴν νεωτέραν καί σύγχρονον διανόησιν*, και, τέλος, σύντομο άρθρο με τίτλο *Ἰωάννης Μενάγιας*, το οποίο δημοσιεύτηκε το 1913 με το ψευδώνυμο «Ἰέρων» στην εφημερίδα της Κεφαλλονιάς *Ζιζάνιον* και στο οποίο σκιαγραφείται η προσωπικότητα του Κεφαλλονίτη φιλοσόφου. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι η συγγραφέας μεταφράζει στα Ελληνικά όσα από τα παραπάνω κείμενα και τις παραπάνω μαρτυρίες γράφτηκαν στα Γερμανικά ή στα Λατινικά, για να καταστήσει έτσι προσιτά τα πορίσματα της έρευνάς της και έξω από τα όρια του επιστημονικού χώρου και να συμβάλει, όπως γράφει η ίδια, «στήν ἀναγνώριση καί στή συγκεκριμενοποίηση τῆς πολιτιστικῆς ταυτότητος» (σ.7).

Αξιοποιώντας τα κείμενα και τις μαρτυρίες που συγκέντρωσε (και που η έκδοση ή επαναδημοσίευσή τους καλύπτει το δεύτερο μέρος της εργασίας, ενώ το πρώτο μέρος, που έχει τη μορφή Εισαγωγής, περιλαμβάνει την όλη πραγμάτωση του θέματος και, συνεπώς, αποτελεί την καθοριστική προσφορά της συγγραφέως) η κυρία Αποστολοπούλου επιδιώκει να ανιχνεύσει και να αναδείξει καταρχήν την πρώτη σοβαρή επαφή του Μενάγια με την εγελιανή και γενικά με τη γερμανική φιλοσοφία της εποχής· έτσι, στα πλαίσια της βιογράφησής του Μενάγια, διερευνά τη δραστηριότητά του ως σπουδαστή στην Ιταλία και στη Γερμανία (καθώς και τη δράση του ως φιλοσόφου, δασκάλου και διανοουμένου μετά την επιστροφή του στην Κεφαλλονιά) διακριβώνοντας — κάποτε και εικάζοντας — ιδιαίτερα τα μαθήματα που ο Κεφαλλονίτης φιλόσοφος παρακολούθησε, όπως λ.χ. τα μαθήματα του F.W.J. Von Schelling στο Μόναχο ή κυρίως, τα μαθήματα του ED. Gans, του H.G. Hotho και του K.F. Werder στο Βερολίνο, που ανήκουν και στην πρώτη γενιά των μαθητών του Hegel· επίσης, στα ίδια πλαίσια, η συγγραφέας επιχειρεί να αναδείξει το πνευματικό κλίμα που επικρατούσε στη Κεφαλλονιά την περίοδο της πνευματικής δράσης του Μενάγια, ερευνώντας μάλιστα ιδιαίτερα το πρόβλημα της μύησης του Σολωμού στη γερμανική φιλοσοφία και στη γερμανική ποίηση από το Μενάγια. Στη συνέχεια, η κυρία Αποστολοπούλου συνδέει συστηματικότερα τη φιλοσοφική δραστηριότητα του Μενάγια με τη φιλοσοφία της εποχής του και πρωτίστως με τη φιλοσοφία του Hegel, αναζητώντας τις επιδράσεις (το ρόλο των οποίων σωστά, νομίζουμε, η συγγραφέας δεν υπερεκτιμά) που είναι πιθανόν να δέχτηκε ο Κεφαλλονίτης φιλόσοφος από τον Hegel, τον Schelling, τον Werder και τον Hotho τόσο ως προς την επιλογή του θέματος της διδακτορικής διατριβής του όσο και ως προς τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύει τη φιλοσοφία του Descartes. Κυρίως σε ό,τι αφορά τις εγελιανές επιδράσεις που εντοπίζεται στη διατριβή του

Μενάγια, η κυρία Αποστολοπούλου διαπιστώνει ότι αυτός δεν έλαβε υπόψη του μόνο τα σημεία από τις *Παραδόσεις περί της ιστορίας της φιλοσοφίας* του Hegel, τα οποία αναφέρονται στην προσέγγιση της φιλοσοφίας του Descartes, αλλά ότι στηρίχτηκε επιπλέον και στα έργα *Φαινομενολογία του Πνεύματος*, *Επιστήμη της Λογικής και Εγκυκλοπαίδεια των φιλοσοφικών επιστημών σε σύνοψη*. Συγκρίνοντας, τέλος, την ερμηνεία της καρτεσιανής φιλοσοφίας την οποία επιχειρεί ο Μενάγιας με την αντίστοιχη ερμηνεία του Hegel, όπως αυτή εκτίθεται στις *Παραδόσεις περί της ιστορίας της φιλοσοφίας*, η συγγραφέας συμπεραίνει ότι η πρώτη συνιστά υπέρβαση και ταυτόχρονα διεύρυνση της δεύτερης, χωρίς όμως και να προϋποθέτει την απομάκρυνση του Μενάγια από τα όρια του εγελιανισμού.

Η παραμονή του Μενάγια μέσα στα όρια του εγελιανισμού καθίσταται ακόμα πιο εμφανής στη συνέχεια, όταν η κυρία Αποστολοπούλου ακολουθώντας πάντοτε την αυστηρά επαγωγική της τακτική εξετάζει αναλυτικά τη μορφή και το περιεχόμενο της διατριβής του Κεφαλλονίτη φιλοσόφου. Συγκεκριμένα, η συγγραφέας επισημαίνει πρώτα ορισμένα προβλήματα που παρουσιάζει η διατριβή του Μενάγια από άποψη μορφής — όπως μιά δυσαρμονία στη σύνθεση, την περιορισμένη έκταση κάποιων κεφαλαίων και την σχεδόν απότομη διακοπή της — και μετά εξετάζει και αναδεικνύει την προβληματική της διατριβής κυρίως ως προς δύο σημεία που πιστοποιούν εναργέστερα και την εξάρτηση του Μενάγια από τον Hegel: καταρχήν με αφορμή την κριτική που άσκησε ο Μενάγιας σε δύο βασικές πτυχές της φιλοσοφίας του Descartes, — την αυτοσυνειδησία και την επιστήμη —, διαπιστώνει ότι ο πρώτος κατακρίνει το δεύτερο από μια εγελιανή σκοπιά, αφού, κατά τη γνώμη του, ο Γάλλος φιλόσοφος συνέλαβε την αυτοσυνειδησία αφενός ως απλή αμεσότητα — πράγμα που τον οδήγησε στη διατήρηση της αγεφύρωτης αντίθεσης του νοείν προς το είναι — και αφετέρου ως αφηρημένη γενικότητα και όχι, όπως θα' πρεπε, ως διαμεσολαβημένο και συγκεκριμένο γενικό που ακολουθεί μια διαλεκτική κίνηση από το καθέκαστο στο ιδιαίτερο και από εκεί στον εαυτό του και του οποίου η ταυτότητα δεν είναι ταυτότητα με τον ίδιο τον εαυτό του αλλά ταυτότητα της ταυτότητας και της μη ταυτότητας· κι ύστερα, σχολιάζοντας την άποψη του Μενάγια ότι ο Descartes λανθασμένα εκλαμβάνει το cogito, ergo sum ως «έτοιμη αλήθεια» — αφού υποστηρίζει ότι το καθαρό είναι δεν είναι παρά αυτοσυνειδησία που, απαλλαγμένη από οτιδήποτε παρέχουν οι παραστάσεις, προϋποθέτει το διαχωρισμό υποκειμένου και αντικειμένου και την απομάκρυνση κάθε αντικειμενικού από το υποκείμενο, ενώ, κατά τον Μενάγια, το καθαρό νοείν δεν είναι μόνον ταυτό με τον εαυτό του αλλά και αρνητικό, που, ως Είναι του αρνητικού, είναι ακριβώς γιατί εξαφανίζεται επιστρέφοντας ως κάτι περισσότερο από είναι, δηλ. ως στοχασμός — συμπεραίνει ότι ο Κεφαλλονίτης φιλόσοφος επικρίνει τη σχετική επιχειρηματολογία του Descartes υπό το πρίσμα μιάς διαλεκτικής εγελιανίζουσας θεώρησης και ότι, γενικά, αντιμετωπίζει την καρτεσιανή φιλοσοφία όχι ως ιστορικό αλλά ως συστηματικό πρόβλημα και μάλιστα με χαρακτηριστική εγελιανίζουσα προοπτική.

Ωστόσο, όπως διακριβώνει στη συνέχεια η κ. Αποστολοπούλου συγκρίνοντας σχεδόν σημείο προς σημείο ορισμένες απόψεις του Μενάγια που διατυπώνονται στη διατριβή του με αντίστοιχες απόψεις του Hegel, η εξάρτηση του πρώτου από το δεύτερο δεν είναι άκριτη, δεδομένου ότι ο Κεφαλλονίτης φιλόσοφος αξιοποιεί δημιουργικά όσα στοιχεία αποκόμισε είτε από τη μελέτη της φιλοσοφίας του Γερμανού φιλοσόφου είτε από τις παραδόσεις των δασκάλων του για να αντιμετωπίσει με προσωπικό, τελικά, τρόπο τη φιλοσοφία του Descartes. Όπως διαπιστώνει η κ. Αποστολοπούλου, ο Μενάγιας με την ερμηνεία της καρτεσιανής φιλοσοφίας στη διατριβή του αναπτύσσει μιά νέα σειρά επιχειρημάτων, η οποία, παρά τον εγελιανό της χαρακτήρα, δεν υπάρχει ως συγκεκριμένο σύνολο στις *Παραδόσεις περί της ιστορίας της φιλοσοφίας* του Hegel· επίσης, ο Μενάγιας, αν και έγραψε την Εισαγωγή της διατριβής του υπό το πρίσμα της Εισαγωγής στο Δεύτερο

Κεφάλαιο του Τρίτου Μέρους των *Παραδόσεων* του Hegel, δεν αντιμετωπίζει με πληρότητα τα συστηματικά προβλήματα της καρτεσιανής φιλοσοφίας και γενικά δεν συνδέει τη φιλοσοφία αυτή με την παγκόσμια ιστορία όπως κάνει ο Hegel στις *Παραδόσεις* του· ακόμη, η κριτική του Μενάγια στην αντίληψη του Descartes για την επιστήμη καθώς και τα ερωτήματα και η στοχοθεσία που διατυπώνονται στην Εισαγωγή της διατριβής προέρχονται από τη δική του σκέψη και δεν υπάρχουν στον Hegel· γενικά, τέλος, ο Μενάγιας στο μεγαλύτερο μέρος της διατριβής του ερμηνεύει τη φιλοσοφία του Descartes σε συνάρτηση κυρίως με τη Λογική και χωρίς άμεση αναφορά στην ιστορία της φιλοσοφίας αξιοποιώντας γόνιμα και διευρύνοντας μάλιστα στην προκειμένη περίπτωση την αντίστοιχη ερμηνεία που αναπτύσσεται στη *Μικρή Λογική* του Hegel.

Εξάλλου, — κι αυτό ακριβώς διαπιστώνει και εξετάζει η κ. Αποστολοπούλου ύστερα από την όλη συστηματική ανάλυση που προηγήθηκε — ο Μενάγιας δεν περιορίστηκε μόνο στη διατριβή του, η οποία αποδεικνύει απλώς ότι αυτός είχε την ικανότητα και τις γνώσεις να διαπραγματευθεί μιά συγκεκριμένη πτυχή της φιλοσοφίας του Hegel, ούτε στη διδασκαλία των κυριότερων θεμάτων από την εγελιανή φιλοσοφία· ο Κεφαλλονίτης φιλόσοφος προσπάθησε, επιπλέον, να διαμορφώσει μιά δική του πιά πολύ φιλοσοφική σύνθεση που να αποτελεί συνδυασμό της φιλοσοφικής επιστήμης του πνεύματος, όπως την εννοούσε ο Hegel, και της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης, ερμηνεύοντας έτσι τη φιλοσοφία του τελευταίου από μιά οντοθεολογική πλευρά. Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τη συγγραφέα, — η οποία και αξιοποιεί τη διεξοδικότερη και γι' αυτό ανεκτίμητης αξίας μαρτυρία σχετικά με το περιεχόμενο της φιλοσοφίας του Μενάγια, δηλ. το απόσπασμα της νεκρολογίας του Π. Γρατσιαίου για τον Θ. Καρούσο — ο Μενάγιας εκμεταλλευόμενος με θετικό τρόπο πολλά σημεία από ορισμένα έργα (και κυρίως από τις *Παραδόσεις περί της φιλοσοφίας της ιστορίας*) του Hegel, θεωρούσε τη φιλοσοφία ως μελέτη των τρόπων με τους οποίους το παγκόσμιο πνεύμα — εννοούμενο όχι ως Ιδέα όπως στον Hegel, αλλά ως θεία ουσία όπως την προβάλλει ο χριστιανισμός — αποκαλύπτεται μέσα από την ιστορία των λαών για να καταλήξει, χρησιμοποιώντας ως όργανό του τους Μεγάλους Άνδρες, στην αυτοσυνειδησία και στην αυτογνωσία, δηλ. στη θεογνωσία και στη μετάνοια που είναι και η βασιλεία του Θεού ή η «απόλυτη Ιστορία». Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό, όπως εύστοχα επισημαίνει η συγγραφέας, το ότι η οντοθεολογική ερμηνεία της φιλοσοφίας του Hegel εκ μέρους του Μενάγια, σέ ό,τι αφορά τουλάχιστο την έννοια της Αποκάλυψης, ερχόταν σε αντίθεση προς την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση, παρόλο που στηριζόταν στη χριστιανική θεολογία· επίσης, ο Μενάγιας αντιπροσώπευε μιά φιλελεύθερη μορφή εγελιανισμού, δεδομένου ότι προϋπέθετε ως απαραίτητο όρο για την πραγμάτωση της υψίστης ελευθερίας την επίτευξη της πολιτικής ελευθερίας, πράγμα που είναι αμφίβολο εάν προέκυπτε από τη φιλοσοφία του Hegel, αφού η τελευταία δύσκολα θα απέφευγε την κατηγορία ότι υποστήριζε λ.χ. το συντηρητικό πρωσσικό κράτος της εποχής της. Συνάγεται λοιπόν, έτσι, ότι η διαμόρφωση της φιλοσοφίας του Μενάγια καθορίστηκε σημαντικά από το πολιτικό κλίμα που επικρατούσε στα Επτάνησα στά μέσα του 19ου αιώνα και πιά συγκεκριμένα από τά αιτήματα των ριζοσπαστών, των οποίων, — όπως πιστοποιείται και από διάφορες σχετικές μαρτυρίες που αξιοποιούνται — τόσο ο ίδιος όσο και ο κύκλος του υπήρξαν ένθερμοι υποστηρικτές. Κι αυτή ακριβώς η προσπάθεια του Μενάγια να συλλάβει φιλοσοφικά, έστω και σε περιορισμένα και τυπικά πλαίσια, το πνεύμα της εποχής και τα αιτήματά του ερμηνεύοντάς τα μέσα από μιά δική του θεώρηση της εγελιανής φιλοσοφίας αποδεικνύει κατά την κ. Αποστολοπούλου ότι η φιλοσοφική σύνθεση που οικοδομεί σχετικά ο Κεφαλλονίτης φιλόσοφος όχι μόνον αυτονομείται από τη φιλοσοφία του Hegel και καθίσταται προσωπική του φιλοσοφία αλλά ότι είναι, τελικά, και πρωτότυπη.

Βέβαια, παρόλ' αυτά, όπως τονίζει (σ.65) η συγγραφέας κλείνοντας και την Εισαγωγή της με μιά γενική αποτίμηση της παρουσίας του Μενάγια στο χώρο της νεοελληνικής

φιλοσοφίας και της θέσης που πρέπει κατά τη γνώμη της να του ανήκει σ' αυτήν, ο Μενάγιας δεν παύει να παραμένει ένας φιλόσοφος του προφορικού λόγου, του οποίου μάλιστα η εγελιανίζουσα φιλοσοφία με την οντοθεολογική της προοπτική χαρακτηρίζεται από μιάν ορθοδοξία, η οποία — παρά τη σχηματοποίηση ή την υπεραπλούστευση που προϋποθέτουν τέτοιου είδους συγκρίσεις — την φέρνει πιά κοντά στη φιλελεύθερη τάση του εγελιανισμού του Gans λ.χ. ή του K.L. Michelet παρά σ' εκείνη του D.F. Strauss. Ορθά, ωστόσο, τονίζει η κ. Αποστολοπούλου, πως πέρα από τις εκτιμήσεις αυτές, εκείνο το οποίο έχει κυρίως σημασία και για το οποίο ο Μενάγιας δικαιωματικά οφείλει να κατέχει μιά σπουδαία θέση στην ιστορία της νεοελληνικής φιλοσοφίας και του εγελιανισμού είναι το γεγονός ότι αυτός υπήρξε ο πρώτος Έλληνας που εμφανίστηκε ως απόστολος του τελευταίου, του οποίου μάλιστα δημιούργησε ένα πραγματικό ρεύμα που είναι και το μοναδικό στον ελληνικό χώρο· έτσι, ο Μενάγιας όχι μόνο έγραψε την πρώτη εγελιανίζουσα διατριβή αλλά, επιπλέον, με τη συστηματική γνώση της φιλοσοφίας του Hegel που είχε σε σχέση με άλλους διανοούμενους της εποχής του που γνώριζαν το έργο του Γερμανού φιλοσόφου μάλλον ελλιπώς ή αποσπασματικά, συνετέλεσε σε σημαντικό βαθμό στην αποκρυστάλλωση της μορφής με την οποία η εγελιανή φιλοσοφία διαδόθηκε και επεκράτησε στα Επτάνησα, ενώ ταυτόχρονα, με το να μεταδίδει τη φιλοσοφία αυτή ως «δάσκαλος» σε «μαθητές» πιστεύοντας ότι είναι η κατ' εξοχήν φιλοσοφία της νεώτερης εποχής, δημιούργησε ανάλογη Σχολή, συμβάλλοντας έτσι αποφασιστικά στην έναρξη μιας φιλοσοφικής εγελιανής παράδοσης.

Φωτίζοντας με τη μέθοδο που ήδη παρουσιάσαμε τις απαρχές ακριβώς μιας τέτοιας παράδοσης η κ. Αποστολοπούλου συνεισφέρει, χωρίς αμφιβολία, καθοριστικά στην πλήρη διαλεύκανση αυτών· επιπλέον, καθιστά φανερό ότι η μέθοδος την οποία η ίδια ακολούθησε είναι ίσως η προσφορότερη όχι μόνον για μιά τέτοια διαλεύκανση (ανάλογη έρευνα απαιτείται, θα μπορούσε να πει κανείς, και για την περίπτωση λ.χ. του Φραγκίσκου Πυλαρινού, παρά τις τεράστιες δυσκολίες που δημιουργεί το γεγονός ότι αυτός δεν άφησε γραπτό έργο) αλλά και για την εμπειριστατωμένη ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο στη συνέχεια κατανοήθηκε γενικά ο εγελιανισμός από Έλληνες φιλοσόφους με σημαντική συγγραφική προσφορά, όπως ο Θεόδωρος Καρούσος, ο Παύλος Γρατσιάτος και άλλοι. Δε θα ήταν, έτσι, νομίζουμε, υπερβολικό να υποστηριχθεί ότι, τελικά, η κ. Αποστολοπούλου με την εργασία της αυτή θέτει τα θεμέλια για την ολοκληρωμένη και ασφαλή διερεύνηση της παρουσίας του Hegel στην Ελλάδα, παρέχοντας έργο υψίστης επιστημονικής αλλά και εθνικής ταυτόχρονα σημασίας.

ΔΡ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΚΟΥΚΗΣ